

САМООРГАНІЗАЦІЯ ТА САМОУПРАВЛІННЯ В АГРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРАХ

Анотація. *Управління агропромисловим виробництвом в нашій державі здійснюється за галузевим принципом, що базується на традиційних формах галузевої організації виробництва. Така організація й управління аграрним сектором склалися під час функціонування планової економіки. Планова економіка має низку переваг і досягнень, проте, враховуючи євроінтеграційні бажання української влади, сільгоспвиробникам слід орієнтуватися на територіально-самоврядну (кластерну) організацію виробництва. Низька оцінка рівня життя сільського населення в Україні дає можливість запровадити ефективні дії як органів державної влади, так і місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності у відповідних галузях і об'єднати їх зусилля для поліпшення добробуту селянина через кластерну систему відносин.*

Ключові слова: *кластер, кластерна організація розвитку агропромислового виробництва, кластерне утворення.*

Summary. *Management of agricultural production in our country is carried out by sectorial based on traditional forms of industry production. This kind of organization and management of the agricultural sector have developed for the operation of the planned economy. Planned economy has a number of benefits and achievements, however, given in terms of the desire of the Ukrainian authorities, farmers should focus on territorial self-governing (cluster) Organization. Low level of life of the rural population in Ukraine gives an opportunity to implement effective action as bodies of State power and local self-government, subjects of entrepreneurial activity in the relevant areas, and to combine their efforts to improve the welfare of the farmer through the cluster system.*

Key words: *cluster, cluster organization development of agro industrial production, cluster formation.*

Актуальність статті. Одним із суттєвих недоліків галузевої організації агропромислового виробництва є те, що вона залишає поза увагою розвиток сільських територій. За такої організації аграрного сектору роль регіональних структур управління знижуватиметься, а найвищого рівня управління — загальнодержавного — зростатиме. Для України надзвичайно важливим є вибір подальшої організації агропромислового виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найгострішими проблемами на селі є поглиблення демографічної ситуації, бідність, відсутність мотивації до праці, занепад соціальної інфраструктури, медичного та побутового обслуговування, що визначає рівень життя сільського населення. Розв'язання цієї проблеми можливе лише за умов урахування зональних і регіональних особливостей та рівнів розвитку в них аграрного сектору, про що свідчить досвід країн близького і дальнього зарубіжжя, які пройшли цей шлях, зокрема країн Європейського Союзу, США та ін. У них розв'язувалися ці проблеми не тільки збільшенням фінансування та активізацією інтеграційних процесів, а й новими підходами до принципів впровадження ефективних соціально-економічних відносин через кластеризацію. Побудові кластерів у агропромисловому виробництві присвячені наукові праці О. С. Бігми, В. М. Гейця,

Ю. М. Губені, О. В. Крисального, Б. Є. Квасюка, С. А. Кравченка, М. Портера, В. П. Семиноженка, Г. А. Семенова, В. В. Юрчишина та інших.

Метою статті є висвітлення механізму самоорганізації у формуванні та управлінні регіональним профільним кластером м'ясопродукції.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи світовий досвід, Україні доцільно впроваджувати територіально-самоврядну організацію виробництва. Вона базується на розвитку горизонтальної інтеграції, створенні сприятливих умов для функціонування всіх організаційних форм господарювання, даючи можливість досягти стійкого розвитку сільських територій, поклавши в основу принцип економічної самодостатності. А ефективним шляхом становлення економічної самодостатності регіону і є кластерна організація виробництв, у т. ч. агропромислових, а також територій, зокрема і сільських [1]. Необхідно зазначити, що перші кластерні утворення зароджувалися самостійно, а вже потім їм надавалася державна підтримка і вони досягали значних успіхів як у розвитку виробництва, так і територій взагалі. Це підтверджує ті теоретичні положення, що в суспільному житті виникають тільки ті структури та ті напрямки еволюції, котрі в ній закладені природою [2].

У країнах пострадянського простору великі надії вчені-економісти, виходячи зі світового до-

свіду, покладають на ріст економіки, у тому числі й агропромислової сфери, за умови реалізації кластерної політики. Світовий досвід свідчить і про те, що в умовах глобалізації традиційний розподіл економіки на галузі дедалі втрачає своє значення. Водночас на перший план у соціально-економічному розвитку територій виходять кластери.

У світовій економіці кластери відіграють роль «точок росту» в соціально-економічному розвитку територій. Це дає можливість їм у конкурентній боротьбі завойовувати нові ринкові сегменти. Таким чином, кластер є однією із найбільш конкурентоспроможних структур на ринку.

Завдяки тому, що в основу утворення кластерного типу покладено міжгалузевий принцип, зв'язки між підприємствами, це дає можливість: ефективніше розвиватися виробництву; зменшувати ризики при сумісній діяльності, а при їх виникненні — розподіляти між усіма членами кластера; ширшого доступу до зовнішніх ринків збуту продукції; зменшувати трансакційні витрати, проводити підготовку і перепідготовку спеціалістів, проводити науково-дослідні роботи, звести до мінімуму внутрішньокластерну конкуренцію (а в ідеальному варіанті — добиватися її повної відсутності) тощо.

Для України щодо агропромислової сфери доцільно вести мову про створення, як одного із варіантів, обласних агропромислових кластерів, а в перспективі — й регіональних.

Для утворень кластерного типу характерним є: географічна близькість його учасників; діяльність в одній чи кількох суміжних сферах і взаємодоповнення при цьому один одного; висока конкурентоспроможність продукції, що ними випускається; високий рівень розвитку кооперації; ефективна конкуренція на ринку та завоювання й утримання споживача; незалежність суб'єктів, що входять до кластера. Він не виступає як юридична особа, а є тільки економічним поняттям. Його учасники взаємодіють в основному лише на базі довгострокових, стійких договірних відносин. Світовий досвід засвідчує, що в утворення кластерного типу доцільно об'єднуватися всім тим, хто працює на створення кінцевого продукту.

Особливістю кластерної організації виробництва є те, що основна частка прибутку від реалізації продукції залишається не у виробників кінцевої продукції (як це було і є значною мірою нині в усіх інших виробничих структурах), а й відповідно до кластерного механізму взаємовідносин кожен із учасників одержує прибуток, що еквівалентний його витратам. Особливістю кластерів є й те, що механізм їхнього формування і функціонування дає можливість мати синергетичний та мультиплікаційний ефекти. Це досягається за рахунок об'єднання (чи спільного використання) ресурсів (матеріальних, фінансових, інноваційних, ін-

формаційних, трудових тощо), зменшення трансакційних витрат, сумісного виходу на ринки з виробленою продукцією, врегулювання (збалансованості) інтересів учасників такого утворення, формування ефективної системи самоорганізації та самоуправління.

У створенні та подальшому розвитку агропромислових кластерів суттєва роль належить державним управлінським структурам регіону. Ці органи влади повинні не підтримувати окремі підприємства, а допомагати у становленні партнерських відносин між учасниками кластера, між радою кластера і обласними управлінськими та іншими структурами, у формуванні нових структур, що необхідні для ефективного функціонування цієї структури, у залученні підприємств до участі у роботі агропромислових кластерів, у стимулюванні модернізації виробництва.

Як свідчить світовий досвід, кластерний варіант організації та управління процесом розвитку соціально-економічних відносин на селі дає можливість підняти рівень життя населення на сільських територіях. Основою розв'язання цього завдання повинно стати соціальне партнерство всіх діючих у сільській місцевості структур (як у соціальній так і в матеріальних сферах).

Соціальне партнерство фірм, підприємств, установ, організацій у регіональних кластерних утвореннях (через кластерний принцип відносин) за умов активної координаційної діяльності державних управлінських структур дає змогу на засадах добровільності, взаємовизнання прав і обов'язків кожної зі сторін обґрунтовано й ефективно діяти щодо раціонального соціально-економічного розвитку сільської місцевості, а разом із цим і підвищення рівня життя сільського населення [3].

Світовий досвід дає підстави зробити висновок про те, що застосування кластерних структур в агропромисловому виробництві України дасть можливість перейти в аграрному секторі до стійкого економічного розвитку виробництва. А розвиток останнього тісно пов'язаний із розвитком сільських територій. Як відомо, основою облаштування сільських територій є функціонування агропромислового виробництва, що базується на раціонально-ефективному підприємстві.

Одним із результативних показників стійкого розвитку як виробництва, так і територій є доходність сільськогосподарських підприємств. ООН запропонувала цю концепцію як базову для характеристики процесу відтворення та функціонування різних соціально-економічних систем. Основою ж стійкого розвитку аграрної сфери є сільське господарство як головне виробництво.

Нині аграрна галузь нашої країни має нестійкий характер розвитку. Причинами, що призвели до такого стану, можна назвати погіршення зе-

мельних ресурсів, трудового потенціалу, матеріально-технічної бази, а також відсутність ефективних реформ в організації та управлінні аграрною сферою. Тому без активного державного втручання в цю галузь діяльності неможливе забезпечення стійкого розвитку сільських територій.

Отже, одним із основних чинників забезпечення стійкого розвитку сільських територій є кластеризація агропромислового виробництва (а вона значною мірою дасть можливість поліпшити демографічну ситуацію на селі, ефективніше впроваджувати інновації, зберігати природне середовище, забезпечувати належний рівень життя селян). Головним принципом державної політики щодо сільських територій має бути комплексність.

Як приклад, розглянемо формування регіонального профільного кластера м'ясопродукції. Для ефективного функціонування багатовекторного кластерного утворення доцільно в його складі створювати технологічні підкластери. До останніх входять учасники профільного кластера із закінченим циклом робіт чи операцій (однотипними, замкнутими їх сукупностями). Профільний кластер м'ясопродукції складається із трьох технологічних підкластерів (рис. 1). Перший з них включає три види робіт: вирощування тварин на м'ясо та сало; відтворення м'ясного стада; виробництво органічних добрив. Наступний технологічний підкластер включає шість видів робіт: забій тварин, переробка м'яса та сала (виробництво м'ясопродукції), — м'яса і сала для реалізації; ковбас, м'ясних консервів, копченостей тощо); зберігання м'яса та сала і м'ясопродукції; вичинка шкур; виробництво кісткового борошна; виробництво біодизеля.

І останній технологічний підкластер харчового виробництва, де одним із основних компонентів є м'ясо, сало чи м'ясопродукти: консерви з додаванням м'яса, їжа швидкого приготування, страви з додаванням м'яса.

Розглянемо детальніше регіональний профільний кластер м'ясопродукції (рис. 2).

Технологічний підкластер з вирощування тварин на м'ясо та сало, відтворення м'ясного стада й виробництва органічних добрив включає постачальників ресурсів, що необхідні для виробничого процесу: кормів (грубих і соковитих), комбікорму, мі-

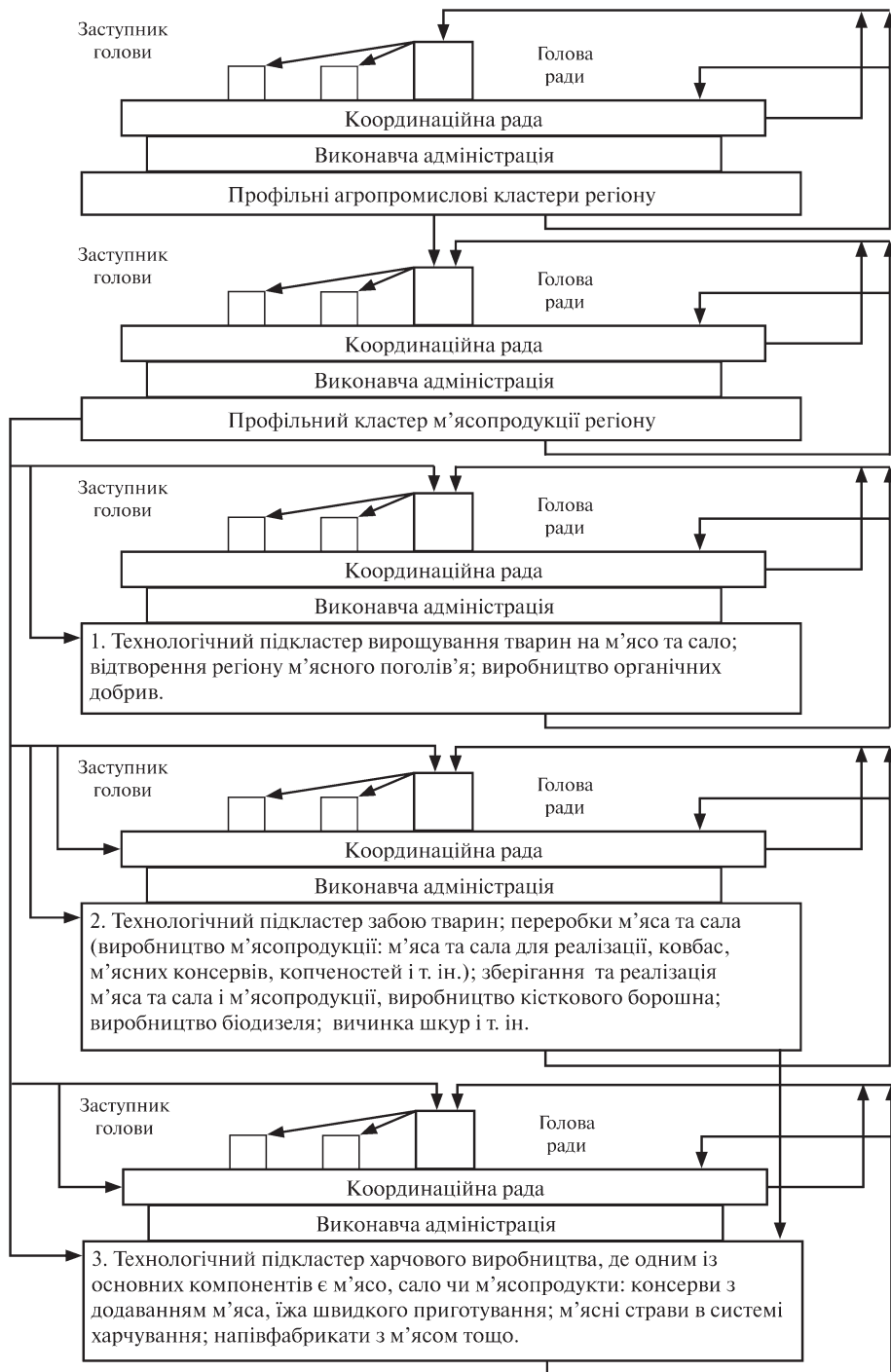

Рис. 1. Узагальнена схема управління кластера м'ясопродукції та система його самоорганізації

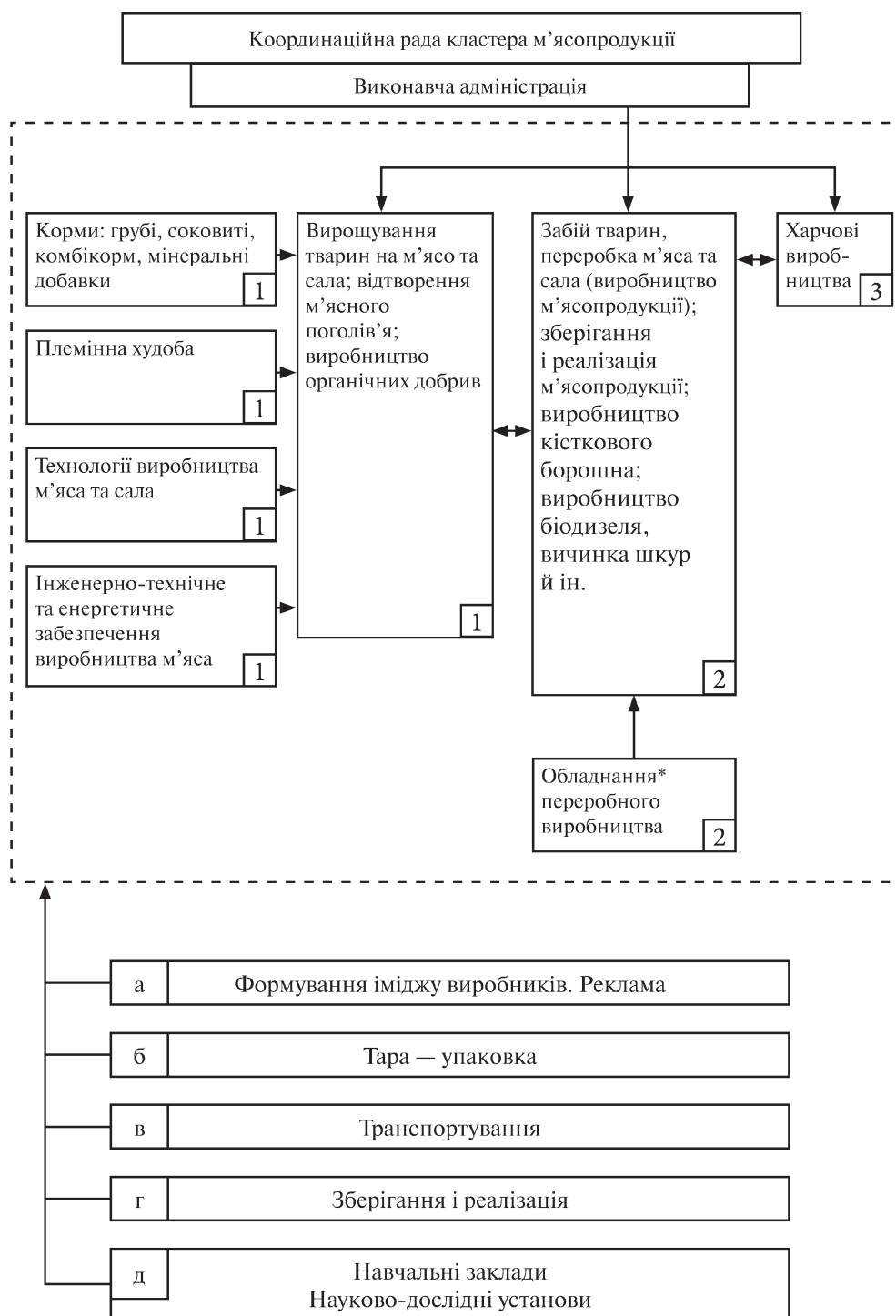

Рис. 2. Профільний кластер м'ясопродукції Запорізького регіону та система його самоорганізації: а-д) — складові, загальні для підкластерів; * — учасники кластера, яких бажано включити до його складу; 1, 2, 3 — технологічні підкластери

неральних добавок, племінної худоби (поряд із тим, що в тваринництві ведеться селекційно-племінна робота), технологій виробництва м'яса та сала, інженерно-технічного й енергетичного забезпечення м'ясовиробництва. Наступний технологічний підкластер складається з підприємств, що займаються забоєм тварин, переробкою м'яса та сала, їх зберіганням і реалізацією, вичинкою шкур, виробництвом кісткового борошна та біодизеля. До цього підкластера входять також і підприємства-виробни-

ки відповідних машини і обладнання. Третій технологічний підкластер — харчовий — включає підприємства, що займаються виробництвом продуктів харчування. До складу кластера м'ясопродукції входять і організації з реклами товару, виробництва тари-упаковки, транспорт, сховища, склади, збутова мережа, наукові установи та навчальні заклади.

Таким чином, до сформованого профільного кластера м'ясопродукції увійшли всі учасники процесу м'ясовиробництва — від постачальників

ресурсів для вирощування тварин і закінчуючи харчовим виробництвом.

Однією з найважливіших особливостей кластерних утворень є те, що в них створюється досить ефективна система самоорганізації та самоуправління. У кластерах, що сформувалися на добровільних і взаємовигідних засадах, об'єднувальним началом є рада. Вона співпрацює з державними управлінськими й іншими структурами як регіону, так і за його межами. До її складу входять керівники фірм, організацій, підприємств, а також представники регіональних управлінських структур. Рада кластера має тільки координаційні, аналітичні та подібні їм функції [4].

Управління діяльністю запропонованих нами профільних агропромислових кластерів регіону (зернового, олійного, цукрового, овочевого, плодово-ягідного, молочного, м'ясного, рибного, птахівництва та бджільництва) здійснює координаційна рада на чолі з головою — найвпливовішим керівником одного із профільних кластерів або одного із учасників того чи іншого кластерного утворення. Допомогають йому в цій діяльності заступники — керівники кластерів за напрямками господарювання: зернового, цукрового, молочного і т. д. Ця координаційна рада вирішує питання, що є характерними для профільних кластерів регіону — актуальними для всієї аграрної сфери області, наприклад, яку, скільки, коли та де закуповувати сільгосптехніку, пально-мастильні матеріали, а також щодо надання допомоги в соціально-культурній, духовній та рекреаційній сферах сільських територій регіону.

Розглянемо управління базовою структурою профільного агропромислового кластера — технологічним підкласером. Управління цим утворенням здійснюється через координаційну раду на чолі із головою (керівником організації-учасника кластера) та його заступниками (головними профільними спеціалістами учасників кластера). Основною діяльністю технологічного підкласера на чолі із координаційною радою та виконавчою адміністрацією є активна розробка закінченого циклу робіт, технологій щодо ефективного виробництва тієї чи іншої продукції. Поточну роботу технологічного підкласера веде виконавча адміністрація. Координаційна рада та виконавча адміністрація технологічного підкласера базується в тих структурах, що й аналогічні управлінські органи цього профільного кластера.

Проведені дослідження дають змогу зробити такі висновки та пропозиції:

— розвиток кластерних структур у регіонах забезпечується за рахунок суспільної злагоди і довіри населення, впровадження однієї із важливих ознак самоорганізації — широких кооперативних джерел, а це дасть поштовх у створенні нових робочих місць, підвищенні продуктивності праці, запровадженні ефективних стимулів праці, що

сприятиме поліпшенню соціального стану в регіоні й підвищенню його рівня;

— складним питанням при створенні кластерів є запровадження самоорганізації: встановлення взаємної довіри між членами кластера, взаємовідносин із питань взаємопідтримки та координації дій;

— вагомою є роль законодавчих органів держави. Вони повинні створити законодавче поле для переходу до кластерної моделі організації та управління всіма сферами життєдіяльності регіональних територіальних громад, взаємовідносин між органами управління державних і кластерних утворень;

— у профільних агропромислових кластерах регіону з метою ефективного самоуправління доцільно сформувати триступеневу структуру самоорганізації учасників кластерного утворення. Вищий рівень включає координаційну раду профільних агропромислових кластерів регіону та її виконавчу адміністрацію. Другий рівень — це координаційна рада профільного агропромислового кластера та його виконавча адміністрація. І останній, найнижчий, третій рівень — це координаційна рада учасників технологічного підкласера та виконавча адміністрація. Виконавчі адміністрації працюють постійно на платній основі, а координаційні ради — періодично, на громадських засадах.

Література

1. Кропивко М. Ф. Удосконалення системи державного і регіонального управління соціально-спрямованим агропромисловим виробництвом / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2008. — № 2. — С. 25–30.
2. Режабек Е. Я. Капіталізм: проблема самоорганізації / Е. Я. Режабек. — Ростов-на-Дону: Издательство Рост. университета, 2004. — С. 5.
3. Романов А. Е., Арашук В. П. Формирование агропромышленных кластеров в России / А. Е. Романов, В. П. Арашук // АПК: экономика, управление. — 2008. — № 3. — С. 41–45; Портер Майкл. Конкуренция: учеб. пособие; пер. с англ. / Майкл Портер. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. С. 205–278; Производственные системы глобализации: Сети Альянсы. Партнерства. Кластеры. Укр. Конспект / С. И. Соколенко. — К.: Логос, 2002. — С. 80–98; Шкурін Г. Т. Кластерний принцип соціально-економічних відносин у підвищенні рівня життя сільського населення / Г. Т. Шкурін // Економіка АПК. — 2008. — № 2. — С. 124–129.
4. Кравченко С. А. Кластерная адаптивность сельскохозяйственных предприятий / С. А. Кравченко // Економіка АПК. — 2007. — № 7. — С. 30–37.
5. Шкурін Г. Т. Кластерний принцип соціально-економічних відносин у підвищенні рівня життя сільського населення / Г. Т. Шкурін // Економіка АПК. — 2008. — № 2. — С. 124–129.